

AZERBAJYAN'DAKİ LATİN ALFABESİ TARTIŞMALARINA TÜRKİYE'DEKİ AZERBAJYAN MATBUATININ BAKIŞI (1923-1930)

The View Of Azerbaijani Press In Turkey Over The Dispute Of Latin Alphabet In
Azerbaijan (1923-1930)

Cem KARAKILIÇ*
Oğuzhan AYDIN**

ÖZ

27 Nisan 1920 tarihinde Rusya tarafından işgal edilen Azerbaycan, kısa bir süre içerisinde gerçekleştirilen siyasi, iktisadi ve kültürel politikalarla sistematik bir biçimde Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. Rusçaya bütün Sovyetler Birliği coğrafyasında kullanılan genel bir dil hüviyetini kazandırmak, tek bir dil ve tek bir kültür etrafında yeni bir "Sovyet milleti" vücuda getirmek hususundaki bu politikaların ilk merhalasını "Latin alfabesinin tatbiki" oluşturmuştur.

Bu makale, Azerbaycan'da Latin alfabesinin tatbik sürecinin -Yeni Kafkasya ve Azeri Türk Mecmuaları çerçevesinde- Türkiye'de yaşayan Sovyet karşıtı Azerbaycani muhacirleri tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan, Sovyet Rusya, Latin alfabesi, Yeni Kafkasya Mecmuası ve Azeri Türk Mecmuası, Kültür emperyalizmi.

ABSTRACT

Occupied by Russia on April 27, 1920, Azerbaijan began to be Russified systematically through political, economical and cultural policies in a very short time. "The practice of Latin alphabet" was the first stage of the policies over giving an identity to Russian of a general language used within the geography of all Soviets Unions and creating a new "Soviet nation" depending on an only language and only culture.

The current study aimed at revealing how the process of the practice of Latin alphabet in Azerbaijan was evaluated, within the perspective of the journals of Yeni Kafkasya and Azeri Türk, by the anti- Soviet Azerbaijani immigrants living in Turkey.

Key Words: Azerbaijan, Soviet Russia, Latin alphabet, the Journal of Yeni Kafkasya and Azeri Türk, Cultural imperialism

Azerbaycan'da Alfabe Meselesi

Duygu ve düşüncelerin kağıt üzerinde belirli işaretler ile ifadesi anlamına gelen yazı, insanların bilgi aktarmak için yapmış oldukları girişimlerin sonucunda doğmuş; insanoğlu yaratılışından günümüze kadar geçen dönem içerisinde birbirinden farklı ve bir çoğu günümüzde bile deşifre edilmemiş çeşitli alfabeler kullanmıştır. İlkel bir

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

** Gazi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü.

¹ Mertol Tulum, "Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.22-27.

anlaşma metodu olan resimlerden kelime yazısına, kelime yazısının geliştirilmesiyle hece yazısına, nihayet hecenin kurucu sesi olan ünlülerin ayrı ayrı sembollerle gösterilmesi ve her yalın sembolün ayrı bir sesi karşılması neticesinde alfabe yazısına ulaşılmıştır. Bu durum, insanlığın söylenenleri ve düşünceleri aktarmayı sağlayacak bir kayıt arama yolunda sürekli bir arayış ve gayret içinde olduğunu göstermektedir.¹

Dili kalıcı bir hale getirmeye yarayan alfabe M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Türkler arasında da kullanılmaya başlanmıştır. Tarih sahnesine çıktıkları ilk devirlerden başlayarak günümüze kadar süren siyasi ve sosyal hayatlarında çeşitli alfabeler kullanan Türkler; devlet kurdukları coğrafya, bu coğrafyaya ait olan siyasi, sosyal, kültürel şartlar ile bağlı buldukları dil ve medeniyet alanlarının gereklerine uygun olarak Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Ermeni, İbrani, Got, Slav ve Latin alfabesi gibi çeşitli yazı sistemlerini benimsemişler; bu alfabeler vasıtasıyla kültür tarihimize ait binlerce eser vücuda getirmişlerdir. Ancak Türkler tarafından kullanılan bu alfabeler içinde yaygınlık ve süreklilik bakımından en önemlileri Orhun, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabeleri olmuş, diğerleri ise devamlılığını kaybederek belirli zümreler tarafından belirli sınırlar içinde kullanılan alfabeler olarak kalmışlardır.²

Türklerin kullandığı alfabeler içinde en uzun ömürlüsü ise Arap alfabesi olmuştur.³ X. yüzyılda İslamiyet'in Türkler arasında toplu olarak kabul edilmesinden sonra İslam kültür ve medeniyetinin tesiri altına giren Türkler, Arap alfabesini kullanmaya başlamış, daha sonraki süreçte Orta Asya devletlerinden Büyük Selçuklu'ya, Anadolu Selçuklu ve beyliklerden Osmanlı Devletine kadar geniş bir coğrafyada Türk yazı dillerinin ortak alfabesi konumuna gelmiştir.⁴ Arap alfabesinin en parlak dönemi Osmanlı Devleti zamanında olmuş, Osmanlı Türklüğü bir çok toplumda görülen din ile yazı arasındaki ilişkiyi daha da ileri götürerek, ilahi bir değer taşıyan Kur'an yazısına kutsallık izafe etmekle kalmamış, zirveye taşıdığı ve rik'a, divanî gibi türlerini icat ettiği hat sanatını çeşitli yapı ve eserler üzerine dahi nakşederek ölümsüzleştirmiştir.⁵

Ancak zamanla Arap dilinin ses yapısı ile Türk dilinin ses yapısı arasındaki sistem ayrılığından kaynaklanan uyumsuzluk nedeniyle, Türk dili Arap alfabesine ayak uyduramamış ve imlânın klasikleştiği devirden başlayarak gittikçe griftleşen ve çözüm bekleyen bir imla sorunu ortaya çıkmıştır.⁶ Bu karışık ve çözümü oldukça gecikmiş olan imla problemi, zaten düşük olan okuma yazma oranının git gide daha vahim boyutlara tırmanmasına ve Batı dünyasının karşısına bilim ve teknikte zayıf kalmış bir Türk

² Zeynep Korkmaz, "Türk Dili ve Arap Alfabesi", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.11-12; Cevat Hey'et, "Türklerde Alfabe Meselesi", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:39, S:276, Kasım-Aralık 1990, s.13-17.

³ Hasan Eren, "Türk Dilinin Kurucusu ve Kurtarıcısı Atatürk", *Türk Dili Dergisi*, C:2, S:467, Kasım 1990, s.242.

⁴ Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Yeni Gün Haber Ajansı yayınları, İstanbul 1990, s.14-15; Korkmaz, a.g.m., s.11.

⁵ Hatice Şirin, "Türklerde Alfabe ve Kimlik", *Türkler*, C:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.740-751.

⁶ Korkmaz, *A.g.m.*, s.18.

toplumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tablonun netlik kazandığı XIX. yüzyılda, Türk aydınları gecikmişse olsa Arap alfabesinin yetersizliğini ifade etmeye başlamışlardır.⁷

Ülkemizde ise Türkçe kelimeleri yazmaya elverişli olmayan Arap alfabesinin eksiklikleri Tanzimatla birlikte ciddi olarak dile getirilmeye başlanmıştır. Bu mesele hakkında fikirlerini beyan eden ilk kişi Münif Paşa olmuş, kurucusu olduğu Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniy'e verdiği bir konferansta alfabe konusunu ele alarak Arap harflerine yeni bir şekil verilmek suretiyle ıslahı yoluna gidilmesinin zorunluluğunu ve yazılış ile okunuşların kolaylaştırılması konusunda çeşitli çalışmalar yapılması gerektiğini savunmuştur. Sonraki dönemlerde ise Ali Suavi, Şinasi, Meşrutiyetle birlikte de İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Hüseyin Cahit Yalçın hatta Enver Paşa bile Arap alfabesinin yetersizliği hususundaki fikirlerini dile getirmeye çalışmışlardır.⁸ İlk zamanlar Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında herhangi bir sorun görmeyip Türkçe kelimeleri aslına uygun bir şekilde yazmak için tedbirler önerilirken Batı toplumlarıyla olan yakınlığın artmasıyla mesele daha değişik şekillerde ele alınmaya başlanmıştır. Bunlar arasında harekeler kullanılmasıyla Türkçe kelimelerin doğru okunup yazılacağını savunanların yanında bazı ünsüzleri karşılayan harflere özel işaretler koyarak meselenin çözüleceğini ileri sürenler de olmuş, uygulamalardan gerekli sonuçların alınmaması üzerine Latin kökenli bir harf sisteminin getirilmesi bile düşünülmüştür.⁹

XIX. yüzyıl, Türkçe kelimeleri yazmaya elverişli olmayan Arap kökenli Türk alfabesinin aksaklıklarının sadece Osmanlı Türklüğünde değil, Çarlık Rusya'sının diktatörlüğü altında ezilen Orta Asya Türkleri arasında da tartışılmaya başlandığı bir dönem olmuştur. 1707'de Petro'nun Moskova'da matbaayı kurmasından yirmi yıl sonra İstanbul'da, yetmiş üç yıl sonra da Kazan'da kurulan matbaa, Türklüğün din dogmasından kurtulmasının en önemli araçlarından biri olmuş, bu durum Türk dünyasının batısında yer alan İstanbul-Kazan ekseninde matbaa teknolojisinin yaygınlaşması ile gazete ve dergiler kanalıyla farklı fikirlerin dile getirildiği bir ortam hazırlanması imkanını sağlamıştır. Alfabe tartışmalarına sahne olan bölgelerin en önemlilerinden biri şüphesiz Azerbaycan olmuştur.¹⁰

Azerbaycan'da alfabe tartışmalarının mazisi oldukça eskiye dayanmaktadır. İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte Arap alfabesini kullanmaya başlayan Azerbaycan Türkleri, zamanla bu alfabenin Türkçenin yapısına uymadığını görmüşler ve XIX. yüzyılda eğitim ve öğretimin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte Arap harflerinin Türk çocuklarına öğretilmesinin pek çetin olduğunu tecrübe etmişlerdir. Yine XIX. yüzyıldan itibaren Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycan'da da gazeteciliğe başlanılmış, Arap harfleri

⁷ Şirin, *A.g.m.*, s.747.

⁸ Sami Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, Yeni Gün Haber Ajansı yayınları, İstanbul 1998, s.9-11.

⁹ Hamza Zülfiyar, "Arap Harflerinden Yeni Türk Harflerine", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.29-39.

¹⁰ Şirin, *A.g.m.*, s.747.

ile gazete hazırlamanın zorluklarının yanında medeni dünyaya açılmanın önündeki en büyük engelin Arap harfleri olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine ikiye bölünen Azerbaycan aydınlarının bir kısmı Arap harflerinin ıslah edilerek Türk diline tatbik edilmesini savunurken, diğer kısmı bu harflerin tamamen atılıp yerine Latin alfabesinin getirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹¹ Latin alfabesinin en hararetli savunucularından birisi Azerbaycan'ın ünlü dramaturgu ve şairi Mirza Fethali Ahundzade olmuştur.¹² 1857 yılında Türkçe kelimelerin doğru okunabilmesi için Arap alfabesinin ıslah edilmesini savunan Ahundzade, 1863 tarihinde Tiflis'ten İstanbul'a gelerek "Harflerin İslahı" tasarısını sadrazam Keçecizade Fuat Paşa ile görüşmüştür. Ahundzade'nin hazırlanmış olduğu tasarı Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de görüşülerek Arap alfabesinin gerçekten Türkçeye uygun olmadığına ve ıslaha muhtaç olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bu düzenlemeyi kabul etmeyen olanaksız olduğu ileri sürülerek tasarımın uygulanmasından vazgeçilmiş, yapmış olduğu çalışmaların karşılığı olarak da kendisine taktirname ve Mecidiye Nişanının verilmesi uygun görülmüştür.¹³ Türkiye'den eli boş dönen Mirza Fethali, bundan sonra Arap

¹¹ Bilal Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s.1-12.

¹² Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878): Azerbaycan dıramasının banisi, mütefekkir, edip, yazar, dilci ve maarifçi olan Mirza Fethali Ahundzade, 1812 yılında Azerbaycan'ın Şeki şehrinde dünyaya geldi. Babası Tebriz civarından Muhammet Taki'dir. Güney Azerbaycan'da medrese tahsiline başlamış, 1884 yılında doğu illeri mütercimi olarak devlet hizmetine alınmıştır. Modern Azerbaycan edebiyatının kurucusu sayılmaktadır. Bu edebiyatın halk dili üzerinde yükselmesini sağlayan Mirza Fethali aynı zamanda İslam dünyasındaki ilk tiyatro yazarıdır. Azerbaycan'da demokratik düşüncelerin ve modern edebiyat anlayışının yerleşmesinde de önemli katkıları olan yazarın "Molla İbrahim Halil Kimyager", "Mösyö Jordan", "Lenkeran Veziri", "Kuldurbasan", "Hacı Kara", "Müdafaa Vekilleri", "Aldanmış Kevakip", "Hikayeti Yusuf Şah", "Kemal-üd Dövlle Mektupları" adlı eserleri bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Baykara, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri 19. Yüzyıl*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s.148-153.

¹³ Mirza Fethali Ahundzade Arap alfabesinin üzerinde ısrarla duruşunun sebeplerini ve projeleri karşısında İslam devletlerinin ilgisiz tutumlarını kaleme aldığı hal tercümesinde şu şekilde dile getirmiştir: "Eğer Müslüman milletin alfabeti, syllabique olmayıp da alphabetique olsaydı ve bu çeşit yazılarda olduğu gibi kelimeler soldan sağa yazılmış olsaydı, hiç şüphesiz, İslam milleti terakkî ve medeniyet sahasında Avrupa kavimlerinden daha ileride olacaktı. Zira medeniyet tohumu ilk önce Müslüman topraklarında kök salmıştır. Fakat Müslüman syllabique yazısının güçlüğü yüzünden ilim ve maarif bu milletin bütün sınıfları arasında yayılamamış ve Müslüman topraklarındaki medeniyet tohumu çürüyerek ziyan olmuştur. Halbuki aynı medeniyet tohumu alphabetique yazısının kolaylığı sayesinde Avrupa topraklarında mahsul vermeye başlamıştır. Bin defa yazıklar olsun ki, İslam milletin önderleri alfabenin ıslahı lüzumunu kavrayamıyor ve güneş gibi aşkar olan bu hakikati göremiyor. Alfabe ıslahına nazaran, fer'i tedbirler sayılması gereken: Tanzimat-ı Cedide, yeni yolların inşası, buharlı gemilerin tedariki, telgraf hatlarının çekilmesi modern silahlar temini ve sair bu gibi işleri yazı reformuna tercih ediyorlar. Gerçekten insanın böyle bir millet arasında dünyaya gelip de hakikati gördüğü, bildiği halde cahil vatandaşlara anlatamaması ve kalbi hasretle dolu olarak ölüp gitmesi büyük bir bedbahtlıktır. Vatana karşı derin aşkımlar beni çok tedbirlere başvurmaya sevk etti. Fakat, gayretlerim hiçbir netice vermedi. Çünkü bu sırada halden anlayan kimseye rastlayamadım. Türk ve İran büyükleri Çin halkı gibi uykuya

alfabesini büsbütün bırakarak Latin alfabesine yönelmiş, Latin harfleri temeline dayanan yeni bir Türk alfabesi hazırlamıştır. Bu projeyi de Osmanlı sadrazamı Âli Paşaya yollayan Mirza Fethali bu girişiminden de olumlu bir sonuç alamamıştır.¹⁴

Mirza Fethali Ahundzade'nin çalışmalarına rağmen Azerbaycan muhitinde Latin harflerinin tatbiki bir türlü gerçekleştirilememiş, bundan sonraki yıllarda ise Azerbaycan'ın içinde bulunduğu siyasi ve sosyal gelişmeler Latin alfabesi meselesinin kısa süre de olsa unutulmasına neden olmuştur.¹⁵

1870'li yılların sonlarına doğru Çarlık Rusya'sı Türklerinde başlayan kültürel hareketlenmeler neticesinde ortaya çıkan millî uyanış 1905 ihtilalinden sonra başlayan hürriyet ortamı içerisinde Azerbaycan aydınlarının millî ve medenî inkişafı gerçekleştirecek cemiyetler tesis etmesine ve bu vasıta ile demokratik esaslara dayalı bağımsız bir devlet kurmasına yol açmış, 1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilali ise bağımsızlık fikrinin giderek güçlenmesine neden olmuştur.¹⁶ Ülkedeki otorite boşluğunu gören ve bu durumu kendileri için tehlikeli sayan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Rusya'dan ayrılarak Maverai-i Kafkas Hükümeti adıyla federatif bir devlet tesis etmişlerdir.¹⁷ Ancak federasyon içindeki gurupların farklı çıkarlara sahip olması ittifakın kısa sürede dağılıp parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. Gelişmeler üzerine harekete geçen Mehmet Emin Resulzade¹⁸ ve arkadaşları 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'ın

dalmış bulunuyorlardı. Gençliğim gitti ve vücudum zayıf düşmeye başladı. Hayatımın gençlik çağı da zevk ve sefasız geçti. Denizleri aşarak Rum'a gittim ve tanzim ettiğim yeni alfabe oradaki devlet erkânına gösterdim. Efsun, bin efsun ki, ne İran'da ne de Osmanlı'da İslam halkının başçıları halkın ilerlemesi hatırı için İslam alfabesini değiştirmeyi düşünmüyorlardı." Bkz. Ahmet Karaca, "Büyük Türkçü Mirza Fethali Ahundzade", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:32, S:244, Ankara 1983, s.28-41.

¹⁴ Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin İslahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleter*, C:XVII, Ankara 1953, s.223-249; Hasan Eren, "Dilde Birlik, Yazıda Birlik", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.3-10; Ülkütaşır, *A.g.e.*, 17-19. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. H. Mehemmetzade, *Mirza Fethali Ahundzade Eserleri*, Bakü 1962; Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara 1972.

¹⁵ Şirin, *A.g.m.*, s.747.

¹⁶ Mehmet Emin Resulzade, *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları*, Haz. Sebahattin Şimşir, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.12-13.

¹⁷ Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998, s.75.

¹⁸ Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): 31 Ocak 1884 yılında Bakü'de doğdu. Babası Hacı Ali Bekir, annesi ise Ziyet Hanımdır. İlk tahsilinin ardından kaydolduğu Bakü Teknik Okulunu yarıda bırakarak matbuat hayatına atılmıştır. Hayat, Füyüzat, İrşad ve Terakkî gibi gazete ve dergilerde çalışmıştır. 1905 ve 1908 yılları arasında bizzat Tekamül ve Yoldaş Gazetelerini çıkarmış, 1908'lerde İran'da baş gösteren meşrutiyet hareketlerine katılarak İran-ı Nev adlı günlük bir gazete neşretmiştir. 1911'de İran'ı terk etmek zorunda kalarak Türkiye'ye gelmiş ve Türk Yurdu dergisinde çeşitli yazılar kaleme almıştır. 1917 tarihinde Millî Azerbaycan Müsavat Halk Partisi genel başkanlığına seçilmiş, aynı yıl Bakü'de toplanan Kafkas İslam Kongresi'nde ve Moskova'da yapılan Rusya Müslümanlarının Kongresinde Kafkasya'nın ve

bağımsızlığını ilan ederek binlerce yıllık Türk tarihinde demokratik esaslara dayanan ilk Türk devletini tesis etmişlerdir.¹⁹ Fakat bu mesut dönem 23 ay kadar sürmüştür, 27 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu tarafından istila edilen Azerbaycan, 1991 yılına kadar devam edecek olan esaret hayatına başlamıştır.²⁰ İstilalın ardından kısa süre içinde emsali görülmemiş bir katliama girişen Ruslar, ülke dahilinde kendileri için tehlikeli olarak addettikleri bütün unsurları ortadan kaldırmaya çalışıp muntazam bir plan ve program çerçevesinde zengin bir medeniyet mirasına ve kültür geleneğine sahip olan Azerbaycan'ı yok etmeye başlamışlardır. Yaşanan gelişmeler üzerine Azerbaycan aydınlarının ülkeyi terk etmekten başka çaresi kalmamış, bu zulme dayanamayanlar başta Türkiye ve İran olmak üzere komşu ülkelere kaçmaya başlamışlardır.²¹

Azerbaycan'ın Rusya'dan ayrılmasını ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin teşkilini savunmuştur. 28 Mayıs 1918'de Milli Azerbaycan Şurası Başkanı sıfatıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. 27 Nisan 1920'de Rusların Azerbaycan'ı işgali üzerine yakalanarak Bakü Çeka hapishanesine atılmıştır. Ancak Stalin'in müdahalesiyle Moskova'ya götürülerek göz altına alınmıştır. 1922 yılında Moskova'dan kaçıp Türkiye'ye geldikten sonra çeşitli kitap ve gazeteler yoluyla yayın alanındaki faaliyetlere devam etmiştir. Diplomatik bazı sebepler neticesinde 1931 yılında İstanbul'u terk ederek Avrupa'ya intikal etmiş, Varşova'ya yerleşerek 1932-1934 yılları arasında İstiklal, Kurtuluş, Promete gibi dergi ve gazetelerde yazılar yazmıştır. Polonya'nın istilası üzerine önce Bükreş ardından da Almanya'ya geçen Resulzade, 1947'de Türkiye'ye gelerek öldüğü tarih olan 1955 yılına kadar burada yaşamıştır. Resulzade'nin Türk tarihi ve edebiyatı konusunda sayısız makale ve bir çok kitabı bulunmaktadır. Bkz. "Mehmet Emin Resulzade", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:33, S:247, Ankara 1994, s.4-5; "Mehmet Emin Resulzade'nin Hal Tercümesi", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:40, S:282, Ankara 1991, s.6-7; Feyzi Aküzüm, "Mehmet Emin Resulzade ve Çeşitli Cepheleriyle Azerbaycan İstiklal Davası", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:40, S:282, Ankara 1991, s.56-66; Süleyman Büyükdag, "Mehmet Emin Resulzade'nin Kişiliği", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:28, S:229, Ankara 1979, s.44-50; Rıza Akdemir, "Azerbaycan'ın Büyük Mücadele Adamı Mehmet Emin Resulzade", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:33, S:247, Ankara 1994, s.52-55; İsmail Aka, "1920-1930 Yılları Arasında Azerbaycanlıların Yurt Dışındaki Kültürel Faaliyetleri", *Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.57-59.

¹⁹ Sebahattin Şimşir, *Azerbaycanlıların Türkiye'deki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2000, s.29; Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Problemi*, Çev. Perihan Mete-Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1995, s.20; Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s.89; Feyzi Aküzüm, "Milli Azerbaycan Devletinin Kuruluşu ve 27 Nisan", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:22, S.:206, Ankara 1973, s.15-17.

²⁰ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s.232-236; Mehmet Emin Resulzade, *Asrımızın Sıyavuşu*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1989, s.56-57; Cemil Hasanlı, "Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:45, S:309, Ankara 1996, s.28-34.

²¹ Musa Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler*, C:19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.133; Mirza Bala, "Umumi Hapisler", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:2, S:15, 27 Nisan 1341, s.11; "Azerbaycan'ın Büyük Matemi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:1, S:15, 27 Nisan 1340, s.1-2; Swietochowski, *A.g.e.*, s.243-245.

Bu şahıslar arasından en çok dikkati çeken şüphesiz Mehmet Emin Resulzade olmuş, 1922 yılında esaret altında bulunduğu Moskova'dan kaçarak Avrupa yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Resulzade'nin İstanbul'a gelmesiyle birlikte başsız, intizamsız ve perişan bir durum arz eden muhaceret daha disiplinli bir hale getirilmiş, fikir ve zihinlerin bir araya getirilip birleştirilmesi ve terbiye edilmesiyle de Türkiye'deki Azerbaycan muhacirleri büyük bir siyasi ve kültürel güç haline gelmişlerdir.²²

Türkiye'de bulunan Azerbaycanlı muhacirlerin önemli bir güç haline gelip matbuat alanında da faaliyetlere giriştiği bu dönem aynı zamanda Mirza Fethali Ahundzade'nin yolundan giden bir gurup gencin Mayıs 1922'de Bakü'de tesis etmiş oldukları "Yeni Türk Elifba Komitesi"nin de çalışmalarına başladığı bir dönem olmuştur. Kısa bir süre içinde Latin kökenli yeni Türk alfabesini hazırlayan bu komite, fikirlerinin terviç edilebilmesi için 22 Eylül 1922 tarihinde aynı zamanda Türk tarihinin ilk Latin harfli gazetesi olan "Yeni Yol Gazetesi"ni²³ neşretmeye başlamışlardır. Türk dilini yalnız Arap harflerinden kurtarmayı değil yabancı kelimelerden de arındırmayı (özellikle Arapça ve Farsça) hedefleyen Yeni Yol Gazetesi, Türk medeni inkişafının önündeki bu en büyük engeli yok etmek için özellikle ülkedeki muallimlerin desteğinin alınmasını gerekli görmüştür. Başlangıçta cılız bir hareket hüviyetine sahip olan Latin alfabesi fikri, kısa zamanda taraftar bulup Azerbaycan sınırları dışında da yayılmaya başlayınca Azerbaycan Sovyet Hükümeti tarafından da destek görmeye başlamıştır.²⁴ Sovyet Hükümeti Latin alfabesinin kabulünü Türk dili ve imlasını daha mükemmel, daha sağlam ve daha salim bir şekilde tespit edeceği için değil, bu değişikliklerle birlikte telaffuz farklarını daha sarıh daha kat'i göze çarptırarak, güya lehçeler arasındaki farkların ayrı ayrı diller olduğunu ispat edeceği için desteklemiştir. Ayrıca kabul edilecek Latin alfabesi arasına atılacak ayrımlıklar da istenilen esash ayrımlığı temin için bir vasıta olacaktır. Böylece suni bir şekilde yaratılan şartlar neticesinde Rus dili, Türkçenin yerini işgal etmeye başlayarak, bütün Sovyetler Birliğine şamil, genel bir dil hüviyetini kazanacak, neticede Lenin tarafından uygulamaya konulan "milletleri kaynaştırmak suretiyle tek bir dil ve tek bir kültür etrafında yeni bir Sovyet milleti" vücuda getirmek fikri gerçekleştirilmiş olacaktır.²⁵

²² Sebahattin Şimşir, *Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi*, IQ Yayınları, İstanbul 2002, s.21-27; Ahmet Karaca, "Azerbaycan Siyasi Muhaceretini Oluşturan Ölümsüzler", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:45, S:303, Ankara 1995, s.25.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Aslan, *Azerbaycan'da Latin Alfabesi'ne Geçiş Sürecinde Yeni Yol Gazetesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum 2004.

²⁴ Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1992, s.98-108.

²⁵ İsmail Hikmet Ertaylan, "Azerbaycan'da Dört Buçuk Yıl", *Dergi*, S:13, Münih 1958, s.4-6; Murat Yanabi, "Sovyetlerin 'Halkların Birbirlerine Yakınlaşmaları' Siyasetinin Arkasında Neler Gizlidir?", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:21, S:205, Ankara 1972, s.52; Feridun Ağasıoğlu, "Azerbaycan'da Yeni Elifba", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:39, S:276, Ankara 1990, s.18; İsmail Kayabalı-C. Arslanoğlu, "Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Çağdaş Durumu", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:26, S:224, Ankara 1977, s.116.

Sovyet Azerbaycan'ında bu gelişmeler yaşanırken 27 Nisan 1920 istilasının ardından Türkiye'ye kaçmak zorunda kalan Azerbaycan muhacirleri Latin alfabesi hususundaki gelişmeleri büyük bir ilgi ve alakayla takip etmiş, yapmış oldukları yayınlarla bir taraftan bu konudaki görüşlerini açıklamaya diğer taraftan Sovyet politikalarının altında yatan gerçekleri Türk ve dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır. Muhacerete çıkışının ilk yılında "Azerbaycan Cumhuriyetinin Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti" adlı kitabı hazırlayan Resulzade, Latin alfabesi konusundaki fikirlerini ilk kez burada dile getirmiş ve böyle bir hareketin Azerbaycan ile Türk dünyası arasındaki münasebetleri ortadan kaldıracağını ifade etmiştir.²⁶ Ancak bir süre sonra münferit faaliyetlerle başarılı olamayacağını anlayan Resulzade, ortak bir fikir ve ideal olmadıktan sonra ortak bir hamle ve hareketinde olamayacağını düşünerek hem muhaceretteki siyasi teşkilatın propaganda aracı olmak üzere hem de dağılmış halde bulunan muhacirleri bir çatı altında toplamak amacıyla Yeni Kafkasya Mecmuası²⁷ adıyla bir dergi neşretmeye başlamıştır.²⁸ Yayın politikası ile kısa süre içinde Azerbaycan davasının muhaceretteki resmî sesi olmayı başaran Yeni Kafkasya Mecmuası, Rus politikalarının ifşa edilmesi konusunda da önemli bir vasıta olmuştur.²⁹ İkinci sayısından itibaren Latin alfabesi konusundaki haber ve yorumlara yer veren Yeni Kafkasya Mecmuası, Kafkasya'daki Bolşevik matbuatından iktibas ettiği haberde, Bolşeviklerin Latin alfabesini uygulamaya karar verdiklerini, bu amaca hizmet etmek için "Yeni Yol" adlı bir mecmua neşredildiğini ve iktisat şurasında alınan kararlar neticesinde Latin alfabesini tatbik eden komitenin işlerini takviye etmek için üç bin altın ruble tahsis

²⁶ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Haz. Yavuz Akpınar vd., Azerbaycan Türk Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1990, s.99-100

²⁷ Yalnız Azerbaycan'ın değil, bütün Rus esiri Türklerin hariçte çıkarmış oldukları ilk yayın organı olan Yeni Kafkasya Mecmuasının ilk sayısı 26 Eylül 1923 tarihinde neşredilmiş ve 1 Ekim 1926 tarihine kadar olan süreç içinde 94 sayı yayımlanmıştır. 1 Eylül 1927 tarihli bir tezkire ile dahiliye vekaleti tarafından muzır neşriyat olarak görülüp yayın hayatına son verilmiştir. On beş günde bir neşrolunan siyasi, içtimai ve edebi bir mecmua olan Yeni Kafkasyanın sahibi ve baş yazarı ise Mehmet Emin Resulzade'dir. İçerik olarak oldukça çeşitlilik gösteren ve ilk olarak Azerbaycan, ardından Rusya, daha sonrada dünya üzerinde yaşayan tüm esir milletlerin savunucusu olan Yeni Kafkasya Mecmuası, Rusya ahvali, İran ahvali, Afganistan ahvali, Gürcistan ahvali, Türkistan ahvali, Kazan ilinde, beynelmilel hayat ve kitabiyat gibi bölümler ile mühim hadiselerin değerlendirildiği makaleler ve komünizmi irdeleyen yazı dizilerinden ibarettir. Dünyanın belli başlı merkezleri ile Kafkasya'da yaşayan muhabirleri vasıtasıyla aldığı haberleri sütunlarına taşıyıp okuyucularını gelişmelerden haberdar eden mecmua, Rusya, Kafkasya, Türkiye, İran ve diğer ülkelerin yayınlarını da takip etmiştir. Özellikle 28 Mayıs ve 27 Nisan gibi önemli günler üzerinde durarak Azerbaycan davasının zihinlerde canlı tutulmasını sağlamıştır. Bkz. Cem Karakılıç, *Yeni Kafkasya Mecmuasına Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.20-34.

²⁸ Resulzade, *Problem*, s.26; Kasım Kasımzade, "Muhaciret ve Muasır Azerbaycan Edebiyatının Bazı Meseleleri", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:40, S:281, Ankara 1991, s.27.

²⁹ Ahmet Karaca, "Azerbaycan Siyasi Muhaceretini Oluşturan Ölümsüzler", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:45, S:303, Ankara 1995, s.45; "İkinci Yıla Geçerken", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:2, S:1, 4 Teşrin-i Evvel 1340, s.1-2.

edildiğini bildirmiş ancak bu kararın pek çok itiraza neden olduğunu ilave etmiştir. Aynı makalede Latin alfabesinin tatbikine muhalif olanlara karşı söylenen Latin lisanı ile Latin harflerinin farklı şeyler olduğu, harflerin değişmesi ile lisanın değişmeyeceği hususundaki fikirlere karşı Latin alfabesinin tatbik edilmesine muhalif oluşunun nedenini ve bu konudaki endişelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Evet Latin harfuyula yazılırken Türk lisanı değişmez. Fakat tasavvur olunur ki, Arap harfuyula yazmak ısrarında bulunanların maksadının dahi bütün Müslümanları bir lisan ile söyletmek olmadığını Bolşevik taraftarları bilirler. Latin harufatı taraftarlarına bu sade hakikati söylemek lazım geliyor ki, Azerbaycan Latin harfuyula yazıp okumaya başlarsa İstanbul’da çıkan kitapları okumaktan mahrum kalır. Aynı şekilde Bakü’de intişar edecek eserleri de Anadolu okuyamaz. İslam ve Türk ittihadını düşünenlerin inkıttandan korktukları rabıta budur. Bu harsî rabıtadır. Bu harsî rabıtayı vaktiyle Çarizm dahi kat’ etmek istiyordu. Onun sistemi başka idi. O Kafkasya’ya ne Türkiye’den ne de İran’dan muallimler gelmesine müsaade etmezdi. Türkçeyi mekteplerden kovardı. Katı ve şiddetli bir Ruslaştırma siyaseti takip ederdi. Eğer bu sistemi ile beraber o, cebren Latin harufunu tatbik ettire idi, bugünkü milliyet-perverlikten ve millî harstan bir eser bile kalmazdı. Kuvvetli Rus taziyik ve temsiline mukabele eden kuvvet Türkiye ile münasebette bulunan yerli matbuat idi. Bu matbuat, harf ayrılığı yüzünden Türkiye ile harsî münasebatta bulunmasa idi bugünkü sima-i millisini dahi kaybederdi.”³⁰

Görüldüğü gibi Yeni Kafkasya Mecmuası, alfabe meselesini Azerbaycan Türklerini Türkiye tesirinden kurtarmak, Müslüman dünyası ile maddî ve manevî alakayı koparmak ve Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri arasında manevi bir uçurum yaratmak için Rus emperyalizmin elinde güçlü bir silah olarak telakki etmiş, Sovyet medeni inkılabının (!) bu ilk büyük adımının başlıca siyasi manasının Azerbaycan Türklerini komşu ülkelerde yaşayan soydaşlarının “zararlı ideolojilerinden” kurtarmaya yönelik olduğunu vurgulamıştır.

Bolşevik Rusya’sının Azerbaycan üzerinde uygulamış olduğu alfabe politikasına ciddiyetle eğilen mecmua, birinci yıla ait dördüncü sayısındaki “Şarkı Nasıl Kurtaracaklar” adlı makalede ise Bolşeviklerin şarkın kurtarıcısı ve hakiki dostları olduklarını iddia ettikleri, Azerbaycan’da tatbik ettikleri politikanın bunun en bariz misali olduğu, Azerbaycan’da ki halaskarane teşebbüslerden birisinin de Latin harflerinin tatbiki olduğu ve bu politikadaki hedefin Azerbaycan Türklüğünü umumi Türk kültürel muhitinden ayırmaya çalıştığını bildirip, mizahi bir dille Latin harfi uygulamalarını hicvetmiştir.³¹ Aynı konu birinci yılın sekizinci sayısı ile ikinci yılın ikinci sayılarında da ele alınmış, Rusya tarafından uygulanan Latin harfleri politikasının özellikle Türkiye ile

³⁰Azeri, “Azerbaycan’da Latin Alfabesi”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:1, S:2, 15 Teşrin-i Evvel 1339, s.4.

³¹“Şarkı Nasıl Kurtaracaklar?”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:1, S:4, 15 Teşrin-i Sani 1339, s.5.

Azerbaycan'ı ayırmaya yönelik olduğu ve iki kardeş milletin birbirinden istifade edebilme şanslarının giderek azalacağı bildirilmiştir.³²

Alfabe değişikliğini halkın maneviyatına ve medeniyetine vurulan ağır bir darbe olarak algılayan mecmua, Latin alfabesi politikasının başka amaçlara da hizmet edeceğini sık sık vurgulamıştır. Mecmuaya göre yerli lisan ile birlikte okutulması zorunlu olan Rusça, Latin alfabesinin tatbikinden sonra daha da güçlenecek Türkçe ile Rusça arasındaki rekabette Rusça galip gelecek, işgal hükümeti Azerbaycan'ın siyasi, askeri, iktisadi istiklalini imha ettiği gibi kültürel istiklalini de imha edecektir.³³ Böylece suni bir şekilde yaratılan şartlar sonucunda Rus dili millî dillerin yerini işgal ederek, bütün Sovyetler birliğine şamil genel bir dil hüviyeti kazanacaktır. Ayrıca Latin harflerini öğrenen vatandaşların ileride okuyacak yazı bulamamak suretiyle Türkçeyi unutacağı ve ister istemez Rusçaya müracaat edeceği de ifade edilmiştir.³⁴

Türkiye muhaceretindeki Azerbaycanlılara göre Azerbaycan'da Latin alfabesinin tatbik edilme meselesinin altında yatan sebeplerden biri de idarelerin millileştirilmesi meselesidir. Ekim devriminden önce idarelerin millileştirileceği sözünü veren Bolşevikler, ihtilalin ardından idarelerin gayri Türk unsurların elinde kalması için Latin harflerinin uygulanmasını gerekli görmüşlerdir. İdarelerde Türk memurlar yerine Türkçe bilen memurları istihdam etmek için Rus, Yahudi ve Ermenilerin Latin alfabesi ile Türkçeye daha kolay hakim olmaları sağlanacak ve bu yöntemle gayri Türk unsurların idarelerdeki görevleri devam etmiş olacaktır. Böylece bir yandan idareleri millileştirdiklerini iddia edecekler, diğer yandan da gayri Türk unsurların yerlerini sağlamlaştıracaklardır.³⁵ Bu konuda ikinci yılın 22. sayısında şunlar söylenmektedir: "Latin harfleri taraftarları içerisinde son günlerde gizli bir hedef meydana gelmiştir. Ermeniler, Yahudiler ve Ruslar bütün ciddiyetleri ile Türk dilini okumaya ve öğrenmeye koyulmuşlardır. Umumiyetle Bolşevik Fırkası'ndan olan ve gerekli Türk kuvveleri hazırlanana kadar mesul vazifeleri ellerinde tutan bu unsurlar, Azerbaycan'ı terk etmemek için var kuvvetleriyle Latin harflerini öğrenmeye çalışmaktadırlar. Bu suretle yeni bir vaziyet meydana geliyor: Rus, Yahudi ve Ermeni olan bu günkü hakimler Türk dilini bildikleri için komünist olduklarından vaziyetlerinde kalarak icraatlarına devam edeceklerdir. Türk ziyahları ise ekseren komünist olmadıklarından başka Latin harflerine de nefretle bakıyorlar."³⁶

Latin alfabesi meselesinin Türkiye'deki Azerbaycan Türkleri arasında hararetle tartışıldığı sıralarda Azerbaycan'da Latin alfabesinin tatbiki hususunda önemli adımlar atılmaktadır. 1923 yılında Azerbaycan okullarında Latin harfleri ile tediye karar verilmiş ancak, yeni yazı ile kitap yetiştirilemediğinden tediye Arap harfleri ile devam ettirilmiştir. Yeni alfabe özellikle Azerbaycan'da kısa sürede tutunmuş, Latin harfleri ile

³² Mehmetzade Mirza Bala, "Azerbaycan'da Sovyet Maarif Siyaseti", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:2, S:2, 19 Teşrin-i Evvel 1340, s.4-5; "Azerilerin Mücadelesi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:1, S:8, 15 Kanun-u Sani 1340, s.14.

³³ Azeri, *A.g.m.*, s.5.

³⁴ "Cebri Tehdit İdaresi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:1, S:5, 1 Teşrin-i Evvel 1339, s.1-2.

³⁵ "S. S. R'deki Sözler ve İşler", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:1, S:21, 1 Ağustos 1340, s.1.

³⁶ "Azerbaycan ahvali", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:2, S:22, 16 Ağustos 1341, s.8.

basılan kitapların sayısı artmış, gazetelerin tirajı yükselmiş ve yeni yazıyı öğrenenler hızla çoğalmıştır. 1926 yılında Yeni Yol Gazetesi'nin tirajı altı bine çıkarken Yeni Türk Alfabeti ile okuyup yazabilenlerin sayısı da 120 bine yükselmiştir. Azerbaycan'daki bu başarı üzerine Sovyet Hükümeti, Latin harflerini Gürcistan Türkleri üzerinde de uygulama kararı almış, Mart 1924 de "Işık Yol" adlı bir gazete neşrederek halkı yeni alfabe ile tanıştırmış ve yeni alfabe burada da başarı kazanmıştır.³⁷ Bu arada Arap harflerini destekleyenler inkılap karşıtı gösterilip Çeka ile tehdit edilmiş, böylece yeni alfabeyle karşı ülke genelinde gelebilecek tehditler de bertaraf edilmiştir.³⁸

Yeni Türk Alfabeti'nin kısa sürede yayılmasına karşı Yeni Kafkasya Mecmuası'nın bu konudaki haber ve yazılarına bir süre ara verildiği görülmektedir. Ancak Şubat 1926 tarihinde Bakü 'de bir Türkoloji Kongresi'nin toplanacağı ve burada Latin harflerine ait meselelerinde görüşüleceği haberleri muhaceretteki alfabe tartışmalarını alevlendirmiş, alfabe meselesini temellerinin çar devrinde atıldığı ve kısmen uygulandığı Ruslaştırma siyasetinin bir parçası olarak gören Yeni Kafkasya Mecmuası, alfabeyle taalluk eden meseleleri yeniden tartışmaya başlamıştır.

Alfabe Değişikliğinde Bakü Türkoloji Kongresi'nin Yeri ve Meselenin Yeni Kafkasya Mecmuası'na Yansıması

19. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da meydana gelen politik, bilimsel, kültürel gelişmeler Bakü'de Türkologların bir araya gelmesini ve geniş müzakereler yapmasını zaruri bir hale getirmiştir. Bu zorunluluk Moskova'nın amaçları için de özel bir önem taşımıştır. Azerbaycan'da Latin harflerini uygulamaya çalışan Bolşevikler, bu kararı uluslararası bir bilim kuruluna onaylatmak ve alınan bu kararın Azerbaycan için faydalı olacağını ispatlamak için Bakü'de uluslararası bir Türkoloji kongresi toplamışlardır.³⁹

Bakü Türkoloji Kongresi ile ilgili ilk haberler mecmuanın üçüncü yılına ait ikinci sayısında görülmektedir. Toplanacak kongrenin Türk kavmi için herhangi bir fayda sağlamayacağını ileri süren Mirza Bala makalesinde: "1925 senesi aralığında Bakü'de Sovyetler İttihadi'na dahil Türklerin, Türkoloji Kongresi'ne çağırılması kararı alınmıştır. Bu kongrenin ünvanı Türkoloji, mekanı da Bakü'dür. Bu iki fikrin ifade ettiği mana zannımızca aydındır. Bolşevizm Türkiye hududuna yakın bir yerde gösteri yapıyor ve kendisini Türk milletinin hakiki hamisi ve kurtarıcısı göstermekle Türk milli hareketinin Rusya dairesinde en kuvvetli merkezlerinden biri olan Azerbaycan'a, onların hem hudut bulunduğu Türkiye'ye kendisini göstermek istiyor. Türkoloji Kongresi ne gibi meseleler halledecektir? Latin harflerini mi halka tatbik edecek, İmlaları mı birleştirecek, Türk milletinin kültürel, siyasi ve tarihi birliğini mi tesis edecek bilmiyoruz. Bildiğimiz odur ki herhangi bir fayda vermeyecektir. Verse bile Türk milletinin zararına, Türk milli birliğinin zararına olacaktır. Çünkü milliyetperverlik ve vatanperverlik fikirlerini burjuvazi ve ihtilal karşıtlığı olarak ilan eden bir cihangir hükümetin Türk milletine,

³⁷ Şimşir, *A.g.e.*, s.12-15.

³⁸ "Latin Alfabeti", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:2, S:8, s.14, 15 Kanun-u Sani 1341.

³⁹ Kamil Veli Nerimanoğlu, "Azerbaycan'da Devlet Dili Siyaseti", *Türkler*, C:18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.247.

Türk milli hareketine ve mücadelelerine yeni kuvvetler vermesini, Türk tarih ve kültürünün ihya ve takviyesine, Türk milletinin edebi, kültürel ve milli birliklerine hizmet etmesini düşünmek olamaz. Çünkü Bolşevizm ile Türkçülük birbirini tamamlayamayan iki muhalif esastır.”⁴⁰ diyerek kongrenin Ankara’da yapılacağı bildirilen “Türkoloji Müttehassıslarının Kongresi”ne karşı bir kontra atak olduğunu belirtmiştir.

Kongre tarihinin yaklaşmaya başlaması ile birlikte Yeni Kafkasya Mecmuası’nın kongreye ait haberleri büyük bir ihtimamla takip ettiği görülmektedir. Mecmuada kongrenin Bolşevik politikasına hizmet etmekten başka bir işe yaramayacağı ısrarla vurgulanarak şu ifadelerle yer verilmiştir: “Yalnızca ilim aşığı bulunan uzmanlar kongrede uzmanlık alanlarına ait karanlık ilim meselelerinin aydınlanmasına ait faydalar bekleyebilirler. Cihanın muhtelif semtinden gelen Türkologlar, kendi inceleme ve araştırmaları hakkında fikir alışverişine girer, şu veya bu görüşü inceler ve tartışır. Halbuki Sovyet Türkolojisi bu kadarla yetinmez. Hele Bolşevikler Türkçülüğün bu kadar sınırlı bir çerçevede kalmasını burjuva ilmine mahsus bir boş boğazlık kabul eder. Komünistlerce ameli bir faydası görülmeyen herhangi nazariyeye sarf olunan emek hiçtir. Amale diktatoryasının takviyesini hedeflemeyen bir ilim müessesesi ameli faydadan mahrumdur. Onun Sovyetler diyarında geleceği yoktur. Türkologların eski tarihi abidelerle edebi vesikalar, edebi lisanlar ve bu lisanlardaki kelimelerin tertip ve birbirleriyle olan münasebetlere ait konulara, bir kelime ile filolojiye verdikleri ehemmiyet kendilerini katiben alakadar etmez. Bunlar semeresiz bir zihin faaliyetidir. Öyle bir faaliyet olmalı ki, diktatoryaya uysun, Bolşevik icraatını kitaba uydursun.”⁴¹

Kongrenin izaha muhtaç olmayacak bir şekilde Ruslaştırma ameliyesine hizmet etmesine rağmen kongreye katılanlar arasında hakiki bilim adamları ve Türk milliyetçilerinin de bulunduğunu görmekteyiz. Ancak mecmua bu gibilere söz söyleme hakkı verilmeyeceği gibi onların susturulması için her türlü yola baş vurulacağı, zaten kongreyi düzenleyenler için asıl amacın Latin harflerinin tatbiki konusunun ilmi bir müesseseye tasdik ettirilmesi olduğunu ilave etmiştir.⁴²

Kongre tartışmalarının devam ettiği sıralarda Latin alfabesinin Türkistan’daki tatbiki hususunda da bir takım endişelerin mevcut olduğu görülmüş, Latin alfabesi ile birlikte Türkistan matbuatının Rusların eline geçeceği dile getirilmiştir.⁴³ Ayrıca Türkistan’ın medeni sahada geri kalmasının sebebi olarak Arap harflerinin gösterilmesine karşı, Yeni Kafkasya Mecmuası, meselenin sağdan sola yazılan harflerde olmadığı, Bolşeviklerin eğitim ve iktisat politikalarının ülkenin geri kalışındaki en büyük sebep olduğunu söylemiştir.⁴⁴

⁴⁰ Mirza Bala Mehmetzade, “Bolşevizm ve Türkçülük”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:2, 10 Teşrin-i Evvel 1341, s.4-5,

⁴¹ “Türkoloji Kongresi”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:6, 15 Kanun-u Evvel 1341, s.1.

⁴² *A.g.m.*, s.2.

⁴³ “Türkoloji Kongresi”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:5/6, 16 Kanun-u Evvel 1926, s.1.

⁴⁴ Türkmen, “Kabahat Arap Huruflarında mı?”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:8, 16 Şubat 1926, s.12-13.

Nihayet 26 Şubat – 6 Mart 1926 tarihinde kongrenin küşadıyla başlayan çalışmalar 20. yüzyılın ilk büyük ilmi itiraflarının yapıldığı bir mahiyet kesbetmiştir. Kongreye katılan Türkologlardan 131 delegenin 98'ini Türk, Tatar, 33'ünü de yabancılar oluşturmuştur.⁴⁵ Kongrede, Türkoloji'nin üç ana konusu üzerinde çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Bu konular Türk Tatar halklarının tarihi, etnografyası ve dilinden mürekkeptir. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk Tatar nüfusunun kesin istatistiklerinin çıkarılması, Türk Tatar bölgelerinin atlaslarının ve haritalarının yapılması, merkezi bir Türkoloji müzesinin kurulması, okullarda etnografya derslerinin okutulması, Türklerden etnografya ve antropologlar yetiştirilmesi hedeflenen icraatlar olarak kongreye katılan delegeler tarafından talep edilmiştir.⁴⁶

Kongreye davet edilenler arasında ünlü bilim adamlarından A. E. Kırımski, N. N. Poppe'nin de bulunması kongrenin tarihi değerinin artırırken fahri üye olarak davet edilen N. Marr ile Sovyet ideolojisinin önderlerinden olan A. N. Lunaçarskiy'in başkanlık divanına seçilmesi, kongrenin ister istemez Sovyet hakimiyetinde geçeceğini göstermiştir. S. S. C. B. Merkezi İcra Komitesi Başkanı G. Musabeyov'un hükümet adına yapmış olduğu bir konuşma ile açılan kongrede daha sonra ünlü Türkologlardan V. V. Bartold, S. F. Oldenburg, A. A. Müler, A. N. Samoyloviç, B. Çobanzade, H. Zeynalli, A. R. Zikfeldt, S. Y. Malov, F. Ağazade, N. F. Yakovlev, C. Memmedzade, Kamanov, N. N. Poppe, K. Şeref, A. V. Şerba, R. U. Açaryan ve Fuat Köprülü Türk tarih, dil ve etnografisine ait bildirimlerini sunmuşlardır. Bunun ardından kongrenin asıl konusu olan Türk dilinin problemleri üzerinde durulup şu yedi madde üzerinde münazaralar yapılmıştır: Alfabe meselesi, imla, orfografi problemi, terim meselesi, öğretim ve metot meselesi, akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkisi ve etkileşimi problemleri, Türk lehçelerinin yazı dili problemleri, ortak yazı dili meselesi, Türk yazı dillerinin tarihi problemleri.

Yukarıdaki maddeler çerçevesinde yapılan müzakereler bazı çevrelerce Rus Sovyet İmparatorluğu'na hizmet veya misyoner bir faaliyet olarak değerlendirilirken, bazılarınca da Türk tarihi, filolojisi ve etnografisi açısından oldukça mühim çalışmalar olarak görülmüştür. Türk dünyası açısından oldukça önemli olan bu kongre, Sovyet politik çevreleri içinde kayda değer olmuş, Atatürk'ün de kongreye önem verip dikkatle takip ettiği görülmüştür.⁴⁷

Kongrenin 6 Mart 1926 tarihinde hitama ermesiyle birlikte Yeni Kafkasya Mecmuası üçüncü yılın onuncu sayısından itibaren kongreye ait bilgilere yer vermeye başlamıştır. Latin harflerinin kabulü konusundaki müzakerelere değinen mecmua, kongreye katılan delegelerin çoğunluğunun Sovyetler dahilindeki Türkler olduğu halde bu delegelerin Latin harflerinin tatbiki konusunda olumlu rey verdiklerini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: "Latin harflerinin kabulü hakkında kongrede cereyan eden

⁴⁵ Hamit Alioğlu, "Azerbaycan'da Türkoloji'nin Dünü ve Bugünü", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1994, s.2338.

⁴⁶ B. Şimşir, *A.g.e.*, s.16.

⁴⁷ Nerimanoğlu, *A.g.m.*, s.247-248.

müzakereler anlaşılın Latin aleyhtarlarını söyletmeyecek suni şartlar dahilinde icra edilmiştir. Bir kere Petrograt ve Moskova müesseseleri namına gelen temsilciler ekseriyetle Latin'i savunuyorlardı. Sonra edebi ve kültürel tarihe sahip olmayan Asetin, Karaçay, Çeçen gibi illerin temsilcileri de tabii olarak bu cereyanı kabul ediyorlardı. Çünkü kendi lisanlarında yeni yazı yazmaya başlayan bu kavimler için Latin harflerini kabul etmek kadar kolay bir şey düşünülemezdi. Azerbaycan temsilcilerinin ekserisi dahi bu cereyanı iltizam ediyordu. Çünkü burada hükümet başına konmuş bulunan cahiller Latince'nin tabiki ile kendilerinin hemen okur yazar adamlar olacağı zihniyeti ile hareket ediyorlardı.⁴⁸

Kongreye iştirak eden Türklerin büyük çoğunluğunun Latin harflerini desteklemesine rağmen Arap alfabesinin ıslahı hususunda görüş bildirenlerin de olduğu görülmüştür. Bunların başında Kazan (Tatar temsilcileri) Türkleri gelmektedir. Rusya dahilindeki Türkler arasında en fazla okuma yazma oranına sahip olan bu Türk kavmi aynı zamanda mükemmel bir matbaa sistemi oluşturmuş ve eski yazı ile kitap ticaretini ellerine geçirmişlerdir. Latin harflerinin tabiki ile bu ticareti Azerbaycan Türklerine kaptırmaktan korkan Kazan Türkleri, kongre esnasında Arap harflerinin ıslah edilerek kullanılması fikrini savunmuşlardır.⁴⁹

Bütün bu tartışmalara rağmen Bakü Kongresi, 7 olumsuz, 6 çekimser oya karşı 101 oyla Latin harflerinin Arap alfabesinden üstünlüğünü kabul etmiş ve bunu uygulama yöntemini Sovyet birimlerinin her birinin kendi yetkisine bırakmıştır.⁵⁰ Böylece uluslararası bir kongrenin desteğini de arkalarına alan Latinciler, Azerbaycan'da ve Rusya dahilindeki Türk illerinde Latin alfabesini uygulamak için kollarını sıvamışlardır.

Bakü Türkoloji Kongresi'nden Sonraki Gelişmeler ve Bu Gelişmelerin Yeni Kafkasya Mecmuası'na Yansımaları

Kongrenin sona ermesiyle birlikte kongre üzerinde etraflı surette durarak onun iç yüzünü ve ilim perdesi altında gizlenen Ruslaştırma politikasını faş eden Yeni Kafkasya Mecmuası, Rus hakimiyetinde yaşayan Türk memleketlerine ait Komünist Fırkası azası ile Rus profesör ve memurlarının iştirakinden ibaret kongrede hayati bir değere sahip olan alfabe meselesinin çözülemeyeceğini iddia etmiştir. Ona göre "Türkoloji Kongresi" namını taşısa bile alınacak kararların Türk fikir, ilim ve idrakinin mahsulü olamayacağı kesindir.

Yeni Kafkasya Mecmuasının nazarı dikkatini celp eden diğer bir mesele ise Bakü Türkoloji Kongresi'nin Rus bilim adamlarından mürekkep olmasıdır. "Bakü Kongresi Hakkında" unvanlı makalede Alman lisanıyatçı ve Türkologlarının bu kongreye menfi bir nazarla bakması nedeniyle kongreye davet edilecek Alman bilim adamlarının Bolşevikler tarafından özenle seçildiği iddia edilmiştir. Ünlü Alman Türkologlarının büyük bir kısmı Latin harflerinin karşısında olduğu için kongreye yalnızca profesör Menzel'in

⁴⁸ "Sovyet Hayatında Kara Noktalar", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:1, 3 Teşrin-i Evvel 1341, s.3.

⁴⁹ "Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:8, 16 Şubat 1926, s.10.

⁵⁰ B. Şimşir, *A.g.e.*, s.19.

çağırıldığı, ancak bu şahsın Almanya'da önemli bir mevki işgal etmeyip Alman Türkologlarını temsil edemeyeceği de bildirilmiştir. Hatta Fransız Türkologlarının da kongreye iştirak etmediği, bu olayın da Yeni Kafkasya'nın tezini doğruladığı, kongrenin Bolşevik çıkarlarına hizmet eden Rus ve Türklerden ibaret olduğu da ilave edilmiştir.⁵¹

Kongrenin ardından mecmua yazarlarının tepkisine yol açan önemli bir konuda Türkiye temsilcilerinin kongre esnasındaki tutumları olmuştur. Kongreye Türkiye adına katılan Fuat Köprülü ile Hüseyinzade Ali Beylerin takınmış oldukları ilgisiz tavırlar ve Latin alfabesine karşı oldukları halde görüş beyan etmemeleri hayretle karşılanmış, bunun nedeni olarak da Türkiye'de kuvvetlenen Latincilik cereyanları gösterilmiştir. Bilim adamı sıfatıyla kongreye katılan bu şahısların sükutunun ilim ahlakına yakışmadığı da ifade edilmiştir.⁵² Ancak Bakü dönüşü Trabzon'dan geçen Fuat Köprülü'nün kongre izlenimlerini anlatmak için verdiği konferans, mecmua yazarlarını oldukça memnun etmiştir. Rusların Türkiye'nin manevi tesirini izale etmek ve Türk dünyasının ilim rehberliğini ellerine almak için böyle bir kongre topladığını söyleyen Fuat Köprülü, bu manevraya karşı Ruslarla mücadele edilmesi gerektiğini de ilave etmiştir. Bu konferansa yer veren Yeni Kafkasya Mecmuası, Köprülü'nün düşüncelerine katılarak alfabe gibi mühim meselelerin böyle bir kongrede halledilemeyeceğine tekrar değinmiştir.⁵³

Fuat Köprülü'nün Latin harfleri hususunda İstanbul Türk Ocağı'ndaki konferansı da Yeni Kafkasya Mecmuasında yer bulmuştur. "Latin Alfabesi" başlıklı makalede Köprülü'nün bu konudaki fikirlerine yer verilmiştir.⁵⁴ Latin harflerini Türk dünyası için muzır bulan Köprülü'nün bu konferansı Bolşeviklerin hoşuna gitmemiş, vaktiyle Türkoloji Kongresi esnasında Türkiye temsilcilerinin mesele hakkında görüş beyan etmekten kaçınmalarını kendi lehlerine sayarak bu durumdan istifade etmeye çalışanlar Köprülü'nün Latin harfleri aleyhindeki bu açıklamaları karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Bunun üzerine harekete geçen Bolşevik yazarlar kendi sütunlarında Fuat Köprülü'nün Yeni Kafkasya fitnesi ve Müsavat'ın tesirine kapıldığını iddia edip, konferansın ardından Türkiye dahilinde Köprülü'ye karşı büyük tepkilerin olduğu ve Fuat Köprülü'nün susturulduğu hakkındaki yalan haberlerini okuyucularına duyurmuşlardır.⁵⁵ Çünkü Bolşevikler Latin harflerinin Türkiye tarafından da desteklendiğini iddia edip bu propaganda sayesinde Latin harfi karşıtlarını susturmaya çalışmış, zamanında Türkiye temsilcilerinin sükutunu da buna bağlamıştır. Hele Hüseyin Zade Ali Bey'in gazetecilere verdiği malumatta, yazıda inkılap taraftarı olduğunu bildirmesi onların ekmeğine yağ sürmüştü.⁵⁶

Bütün bu tartışmaların devam ettiği esnada Sovyet yönetimi ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren yeni alfabe komitelerinin üzerinde merkezi bir komite

⁵¹ "Bakü Kongresi Hakkında", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:12, 27 Nisan 1926, s.3.

⁵² "Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:5/6, 16 Kanun-u Evvel 1926, s.5.

⁵³ *A.g.m.*, s.6.

⁵⁴ "Latin Alfabesi Meselesi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:5/6, 16 Kanun-u Evvel 1926, s.20.

⁵⁵ İslahçı, "Köprülü'zade ve Komünistler", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:8/9, 1 Şubat 1927, s.15.

⁵⁶ "Elifba Meselesi", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:11, 14 Nisan 1926, s.1.

oluşturma yoluna giderek “Sovyetler İttihadı Türk Alfabe Komitesi” adıyla yeni bir komite vücuda getirmiştir.⁵⁷ Başkanlığına Ağamalı Oğlu’nun getirildiği bu komite bütün Sovyetler birliğinde yürütülecek yazı kampanyalarını destekleyip, yeni yazının bir an önce işlerlik kazanmasını sağlayacaktı.⁵⁸

Dördüncü yıla ait sekizinci ve dokuzuncu sayılar ile dördüncü yıla ait yirmi birinci sayıda Sovyet Hükümetinin yeni kararlarını duyuran Yeni Kafkasya Mecmuası, Latin alfabesinin devlet alfabesi olarak kabul edildiği, devlet memurlarının bu harflerinin tatbik edilmesine azami surette dikkat edeceği ve gelecek yıldan itibaren (1922. yıl) bütün çocuk, pedagoji, eğitim mecmuaları ile Komünist Fırkası ve Genç Komünistler Teşkilatı yayını ve edebiyatının Latin harfleriyle neşredileceğini bildirmiştir.⁵⁹

Konuya ait son haberleri ise dördüncü yılın yirmi üçüncü sayısında veren mecmua, Latin harfleri karşıtlarının Türk ve Tatar ülkelerinde gösteriler yaptıkları, gösteriler sırasında tutuklananların hapisanelerde açlık grevi ilan ettikleri, özellikle Tataristan aydınlarının Latin harflerinin tatbiki ile yoğun bir şekilde mücadele etmekte oldukları haberini vermiştir.⁶⁰ Bu haberden sonra yaklaşık bir ay kadar daha yayını hayatına devam eden Yeni Kafkasya Mecmuası bir daha bu konuya değinme fırsatı bulamamıştır.

Azeri Türk Mecmuası ve Latin Harfleri

Yeni Kafkasya Mecmuasının 1926 yılında muzır neşriyattan dolayı bakanlar kurulu kararıyla kapatılmasından sonra 1 Şubat 1928’de Millî Azerbaycan hareketinin Türkiye’de neşrettiği ikinci yayını organı olan Azeri Türk Mecmuası⁶¹ yayını hayatına başlamıştır. Yeni Kafkasya Mecmuası ile aynı plan ve program dahilinde hareket eden Azeri Türk Mecmuasının yayını hayatına başlama tarihi Türkiye’de Latin harfleri tartışmalarının doruğa ulaştığı bir sürece rastlamıştır. Zira bu süreç yeni Türkiye Cumhuriyetinin Latin harflerini kabulüyle sona ermiş, Türkçeye ulusal bir renk vermek ve egemenliğini kazandırmak yolunda atılan adımlar büyük ve başarılı bir devrim ile kısa sürede gerçekleştirilmiştir.

⁵⁷ “Sovyetler İttihadı Türk Alfabesi”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:13, 15 Mayıs 1926, s.15.

⁵⁸ B. Şimşir, *A.g.e.*, s.20.

⁵⁹ “Latin Harfleri Hakkında”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:8/9, 1 Şubat 1927, s.17; “Arap Hurufatı Büsbütün Kaldırıldı”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:21, 1 Ağustos 1927, s.11.

⁶⁰ “Latin Hurufu Aleyhine”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:23, 1 Eylül 1927, s.14-15.

⁶¹ On beş günde bir yayınlanmak üzere yayını hayatına başlayan Azeri Türk Mecmuası Yeni Kafkasya Mecmuasından sonra Türkiye’deki Azerbaycan muhacirleri tarafından neşredilen ikinci dergidir. Mecmua 16 Aralık 1928 tarihli 21. sayısından itibaren Latin harfleriyle çıkartılmaya başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz son sayı ise şubat 1930 tarih ve Y:3, S:30 numaralıdır. Mecmuanın ilk sayısından itibaren müdür-i mesul olarak Mehmet Sadık Aran görülmektedir. İlk 20 sayı Arap harfleri, sonraki sayılarda Latin alfabesiyle yayınlanmıştır. Azeri Türk Mecmuası Yeni Kafkasya kadar uzun ömürlü olmasa da Azerbaycan istiklal davasına hizmet etmiştir. Şimşir, *İstiklal*, 2002 s.52.

Türkiye’de bu gelişmeler yaşanırken Yeni Kafkasya Mecmuasının 1926 yılında kapatılmasından Azeri Türk Mecmuasının 1 Temmuz 1928 tarihli 11. sayısına kadar Latin harfleri meselesinin Türkiye muhaceretindeki Azerbaycan Türkleri arasında adeta unutulduğu söylenebilir. 1 Temmuz 1928 tarihinde uzun bir süre sonra tekrar aynı meseleye değinen Azeri Türk Mecmuası, Azerbaycan’da Latin harfleri uygulamasına ait muhtelif istatistikler vermek suretiyle Rusların Azerbaycan’da Latin harflerini tatbik konusunda büyük bir yol kat ettiğini vurgulamış ve şu ifadelerle yer vermiştir: “Azerbaycan’da hal-i hazırda 80.000 Latin harfini öğrenmiş vardır. 1928-1929 senelerinde ilk mektepler tamamıyla Latin harfiyle tedrisat icra etmiş olacaktır. Orta mekteplerde bütün fizik-riyazi ilimler Latin harfiyle tedris edilmektedir. Alî mekteplerde Latin harfiyle Türkçe bilmek mecburidir. 1923’ten 1927 senesine kadar yeni alfabe ile 1.741.000 nüsha olmak üzere 344 eser neşredilmiştir.”⁶²

Mustafa Kemal Atatürk’ün 8 Ağustos 1928 Perşembe gecesi Gülhane Parkında Cumhuriyet Halk Partisinin tertiplediği bir eğlencede harf devriminin başladığını müjdeleyen nutku ile beraber başlayan çalışmalar Türkiye’de yaşayan Azerbaycan Türklerinin Türkiye’nin Latin harflerine geçeceği hususundaki kanaatlerini pekiştirmiştir. Azerbaycan’da alfabe çalışmalarının başladığı tarihten itibaren Latin alfabesine karşı düşmanca bir tavır takınarak, meselenin özünde Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türklerini birbirinden ayrılmasının ve onların ortak Türk-İslam geçmişinden uzaklaştırılmasının olduğunu savunan Azerbaycan Türkleri, yaşanan gelişmeleri büyük bir memnuniyetle karşılamışlardır. 15 Ekim 1928 tarihli 18. sayıda Türkiye’deki bu sürece değinen Mehmet Emin Resulzade, gelişmeleri Türkiye ile Azerbaycan Türkleri arasındaki harsî irtibatın muhafazası açısından memnuniyet verici olarak görmüş ve bu hususta şu satırları kaleme almıştır: “Eski Arap harfleri ile yazan Türk kavimlerinin hemen kaffesinde bu yazılarla ifade-i meram kabil olmadığı öteden beri hissedilmiş, Türk lisanının ahenk ve inkişafını dar çerçebeleri arasında boğan ve onu serbestçe nefes alarak tabiatına mahsus sadaları izhardan aciz bırakan bu sistemin, olduğu gibi ikasını müdafaa eden adeta yok gibiydi. İhtilaf, ıslahatçılarla inkılapçılar arasındaydı. Birinciler edebi ananeyi kırmamak ve bilhassa Türk milletleri arasındaki harsî rabıtaı tamamıyla bozmamak endişesiyle mevcut Arap alfabesini Türkçeye mahsus saitlerin idhali şekli ile ıslah etmek teklifinde bulunuyor; ikinciler ise bu yarım tedbiri kafi görmeyerek umumî Avrupalılaşıma, diğer tabirle asrileşme sisteminin mantıklı bir istitalesi olmak üzere Latin harfleri sisteminin tatbikini talep ediyorlardı. Biz, öteden beri vuku bulan neşriyatımızda bu meselede ıslahatçıların nokta-i nazarını müdafaa etmiş bulunuyorduk. Azerbaycan’dan başlayarak bugünkü Sovyetler İttihadı dahilinde kalmak zaruretinde bulunan bütün Türk Cumhuriyetlerinde tatbik olunan Latin harflerine şu nokta-i nazardan karşı geliyorduk. Bu hususta vuku bulan neşriyatımız dikkatle tetkik olunursa muhakematımız üzerinde müessir olan en büyük amilin Türk milletleri arasındaki harsî vahdeti düşünmek endişesi olduğu bütün vuzuh ve sarahatıyla görülür. Arkadaşlarımızdan Mirza Bala Beyin kısm-ı mahsusumuzda münderic makalesinden görüleceği vechile millî Azerbaycan Hükümeti zamanında dahi mesele müzakere

⁶²“Latin Hurufu”, *Azeri Türk*, Y:1, S:11, 1 Temmuz 1928, s.12.

edildikte bu endişe Azerbaycan siyasilerinin mefkuresi üzerinde hakim bir tesir yapmıştır. Bu tesir ve bu endişeden arı olarak tamamıyla aks-i tesir ve endişelerle hareket eden Bolşevikler için kaybedilecek vakit yoktu. Onlar için Azerbaycan'da Latin harflerini tatbik etmek Azerbaycan'ın hars sahasındaki millî ihtiyaçlarını tatmin etmekten ziyade Rusya'daki Türk illerini Türkiye ile harsî münasebattan alıkoymak ve komünist cildine girmiş Rus kültürünü milliyet umdelerinden kuvvet alan Türk kültürü ile mücadelede daha müsait bir şerait dahilinde bulundurmaya niyetiydi. Bununla onlar, defalarla vuku bulan beyanatlarına göre, Türkiye'den gelecek kültür ve mefkure tesirlerine karşı mücadele ediyorlardı. Latin harflerinin Türkiye'de tatbiki ile Azerbaycan Latincilerinin bu gayri millî garezi, şüphesiz, müteessir olacaktır. Azerbaycan'ın yanı başındaki kardeş Türkiye dahi Latin harfleri ile yazmaya başlayınca kültür sahasındaki ayırma siyaseti tabiatı ile sarsılmış oluyor. Islahatçılık cereyanının ameliyat sahasından geri kalışı, Türk illerindeki hars hadimlerinin ve ale'l-umum muasır hayatın idaresine müvekkil bulunan münevver kısmın "Avrupaî kültür" tesirinde bulunuşu; siyasi, iktisadi ve içtimai sahalarda Avrupa metot ve tekniğinin ister istemez idealize edilışı şark milliyetçiliği sisteminde muayyen bir ruhu hakim kılmıştır ki bu, vaktinde hareket edemeyen harf ıslahatçılığının, harf inkılapçılığının mağlubiyetini muceb olmuştur. Şimdi bize düşen vazife bu tarihi zaruret hükmünü alan hadiseyi olduğu gibi kabul ederek ona göre vaziyet almaktır. Bilhassa ki, bu inkılap, yukarıda dediğimiz gibi, bize, diğer fâidelerinden sarf-ı nazar, beyne'l-akvam Türk harsı nokta-i nazarından ameli bir faide dahi temin edebilir. Azerbaycan'da Latin harfleri tatbik edilirken Türkiye'nin Arap harfleri üzerine yazı yazmakta berdevam oluşu, şüphesiz, hars birliği nokta-i nazarından pek büyük muzıratları muceb idi. Bugün bu muzırat kısmen ortadan kalkmıştır diyorumuz..."⁶³

Aynı sayıda "Yeni Türk Alfabeleri Münasebetiyle" adlı makalesinde Türkiye'nin Latin alfabesine geçiş sürecini değerlendiren Mirza Bala: "Yakın ve Orta Şark yeni bir devre giriyor. Türk dünyası Arap harflerinden vazgeçerek Latin harflerini kabul ediyor. Bu hareket yalnız Türk dünyasında kalmayıp Fars aleminde sirayet etmeye başlamış olduğunu İran gazetelerinde açılan propagan sahifelerinden öğrenmekteyiz... Şimdiden görünüyor ki, bu hareket Türk illerinin, bilhassa şark ve garp Türklerinin harsî münasebetinde yeni safhalar açacaktır. Bu yeni münasebat safhaları her yerden evvel şark ve garp Türkleri arasında ve Azerbaycan'ın Türkiye Türkleri meyanında hiss olunacaktır."⁶⁴ diyerek yaşanan gelişmelerin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine hizmet edeceği üzerinde durmuştur.

Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesiyle birlikte diğer yayın organları gibi Azeri Türk Mecmuası'nda 16 Aralık 1928 tarihli 21. sayısından itibaren Latin harfleriyle çıkarılmaya başlanmıştır. 15. sayıda "Yeni Türk Harflerine Ait Bir Cetvel"⁶⁵, 19. sayıda

⁶³Mehmet Emin Resulzade, "Harf İnkılabı Muvacehesinde", *Azeri Türk*, Y:1, S:18, 15 Ekim 1928, s.1-3.

⁶⁴Mirza Bala Mehmetzade, "Yeni Türk Alfabeleri Münasebetiyle", *Azeri Türk*, Y:1, S:18, 15 Ekim 1928, s.3.

⁶⁵"Yeni Türk Harflerine Ait Bir Cetvel", *Azeri Türk*, Y:1, S:15, 1 Eylül 1928, s.13.

“Farsça Yeni Alfabe”⁶⁶ ve 20. sayıda “Yeni Harfler Hakkındaki Kanun”⁶⁷ adlı haber ve yorumlarla Latin alfabesinin Türkiye ve İran’daki safhatı hakkında bilgiler veren mecmuada, bu tarihten yayın hayatının sona erdiği şubat 1930’a değin Latin harfleri hususunda herhangi bir haber ve yoruma yer verilmemiştir.

Azeri Türk Mecmuasının Şubat 1930 tarihli son sayısının ardından Sovyetler Birliği dahilindeki alfabe çalışmaları devam etmiştir. 1931 yılına kadar Sovyetler Birliği içinde yaşayan bütün Türk toplumlari Arap alfabesinden Yeni Türk alfabesine geçiş sürecini tamamlamıştır. Böylece başta Azerbaycan olmak üzere Türk dünyasının, Türkiye ile olan kültürel ilişkilerinin muhafaza edilmesi sağlanmıştır. Fakat Stalin rejimi Türk dünyasındaki bu kültürel yaklaşmayı tehlikeli görüp, Sovyet Komünist Partisi üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırmca İkinci Dünya Savaşı da fırsat bilerek 1939-1940 yıllarında Kiril Alfabesini Sovyet Müslümanlarına empoze etmiştir. Böylece Latin alfabesi ortadan kalkarak yerini Kiril alfabesine bırakmıştır. Bu durum Türk alfabe birliğini parçaladığı gibi Sovyet Türklerinin Türkiye Türklerinden uzaklaşmasına da neden olmuştur.⁶⁸

Sonuç

27 Nisan 1920 tarihinde Bolşevik Rusya tarafından işgal edilen Azerbaycan, kısa bir süre içinde tarihte emsaline az rastlanır bir surette siyasi, iktisadi ve kültürel sahalarda uygulanan çok yönlü bir sömürü politikasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bir milletin hafızasının ancak ve ancak dilinin yok edilmesiyle tahrif edileceğini bilen Bolşevikler muntazam bir plan ve program çerçevesinde Türkçeyi yok etmeye çalışmışlardır. Türkçeye karşı açılan bu savaşta ilk icraat Latin alfabesinin tatbiki olmuştur.

Bolşevik Rusya’nın alfabe üzerinde gerçekleştirmek istediği bu hedefler Türkiye’de bulunan Sovyet karşıtı Azerbaycan muhacirleri tarafından dikkatle izlenmiştir. Mehmet Emin Resulzade önderliğinde neşredilen Yeni Kafkasya ve Azeri Türk Mecmualarında Latin alfabesi ve bu alfabenin tatbikine dair muhtelif makaleler kaleme alan Azerbaycan Türkleri, Latin alfabesi meselesinin altında yatan gerçekleri şu şekilde ifade etmişlerdir:

1. Latin alfabesinin uygulanmasının, Arap harflerini kullanan Türkiye ile olan kültürel ilişkileri sona erdireceği, böylece Azerbaycan’ın Türk dünyasından uzaklaştırılarak Ruslaştırılacağı.

2. Arap alfabesine alışan halkın Latin alfabesini öğrenmekte zorlanacağı, yeni harflerle basılmış kitap bulunamayacağı, bulunsa bile bunun çok uzun bir zaman alacağı, bu süre içerisinde okuyacak yazı bulamayacak halkın bildiklerini unutup Rusçaya müracaat edeceği. Bu durumunda Türkçe ile Rusça arasındaki rekabette Rusçayı galip getireceği.

⁶⁶ “Farsça Yeni Alfabe”, *Azeri Türk*, Y:1, S:19, 1 Kasım 1928, s.15.

⁶⁷ “Yeni Harfler Hakkındaki Kanun”, *Azeri Türk*, Y:1, S:20, 15 Kasım 1928, s.19.

⁶⁸ Şirin, *A.g.m.*, s.749-750.

3. İdarelerin millileştirilmesini vadeden Bolşeviklerin, gayri Türk unsurların görevlerine devam etmesini sağlamak amacıyla bu alfabeyle desteklediği, Latin alfabesi sayesinde Türkçeyi daha kolay öğrenecek olan bu unsurların, idarelerdeki görevlerine devam edecekleri ve böylece idarelerin Türklerin eline geçmesinin engelleneceği.

KAYNAKÇA

- AĞSIOĞLU, Feridun, “Azerbaycan’da Yeni Elifba”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:39, S:276, Ankara 1990.
- AKA, İsmail, “1920-1930 Yılları Arasında Azerbaycanlıların Yurt Dışındaki Kültürel Faaliyetleri”, Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- AKDEMİR, Rıza, “Azerbaycan’ın Büyük Mücadele Adamı Mehmet Emin Resulzade”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:33, S:247, Ankara 1994.
- AKÜZÜM, Feyzi, “Mehmet Emin Resulzade ve Çeşitli Cepheleriyle Azerbaycan İstiklal Davası”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:40, S:282, Ankara 1991.
- , “Milli Azerbaycan Devletinin Kuruluşu ve 27 Nisan”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:22, S.206, Ankara 1973.
- ALİOĞLU, Hamit, “Azerbaycan’da Türkoloji’nin Dünü ve Bugünü”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1994.
- “Azerbaycan ahvalı”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:2, S:22, 16 Ağustos 1341.
- “Azerbaycan’ın Büyük Matem”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:1, S:15, 27 Nisan 1340.
- AZERİ, “Azerbaycan’da Latin Alfabesi”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:1, S:2, 15 Teşrin-i Evvel 1339.
- “Arap Hurufatı Büsbütün Kaldırıldı”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:4, S:21, 1 Ağustos 1927.
- “Azerilerin Mücadelesi”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:1, S:8, 15 Kanun-u Sani 1340.
- BAYKARA, Hüseyin, Azerbaycan’da Yenileşme Hareketleri 19. Yüzyıl, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.
- “Bakü Kongresi Hakkında”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:3, S:12, 27 Nisan 1926.
- BÜYÜKDAĞ, Süleyman, “Mehmet Emin Resulzade’nin Kişiliği”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:28, S:229, Ankara 1979.
- “Cebri Tehdit İdaresi”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:1, S:5, 1 Teşrin-i Evvel 1339.
- “Elifba Meselesi”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:3, S:11, 14 Nisan 1926.
- EREN, Hasan, “Dilde Birlik, Yazıda Birlik”, Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

- , "*Türk Dilinin Kurucusu ve Kurtarıcısı Atatürk*", Türk Dili Dergisi, C:2, S:467, Kasım 1990.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, "*Azerbaycan'da Dört Buçuk Yıl*", Dergi, S:13, Münih 1958.
- HASANLI, Cemil, "*Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti*", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:45, S:309, Ankara 1996.
- , "*Azerbaycan Tarihi 1918-1920*", Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998.
- HEY'ET, Cevat, "*Türklerde Alfabe Meselesi*", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:39, S:276, Kasım-Aralık 1990.
- GASIMOV, Musa, "*Azerbaycan Cumhuriyeti*", Türkler, C:19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ISLAHÇI, "*Köprülüzade ve Komünistler*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:4, S:8/9, 1 Şubat 1927.
- "*İkinci Yıla Geçerken*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:2, S:1, 4 Teşrin-i Evvel 1340.
- KARACA, Ahmet, "*Büyük Türkçü Mirza Fethali Ahundzade*", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:32, S:244, Ankara 1983.
- , "*Azerbaycan Siyasi Muhaceretini Oluşturan Ölümsüzler*", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:45, S:303, Ankara 1995.
- KARAKILIÇ, Cem, "*Yeni Kafkasya Mecmuasına Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927)*", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- KASIMZADE, Kasım, "*Muhaciret ve Muasır Azerbaycan Edebiyatının Bazı Meseleleri*", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:40, S:281, Ankara 1991.
- KAYABALI, İsmail-C. ARSLANOĞLU, "*Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Çağdaş Durumu*", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:26, S:224, Ankara 1977.
- KORKMAZ, Zeynep, "*Türk Dili ve Arap Alfabeti*", Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- "*Latin Alfabeti*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:2, S:8, 15 Kanun-u Sani 1341.
- "*Latin Hurufu Aleyhine*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:4, S:23, 1 Eylül 1927.
- "*Latin Alfabeti Meselesi*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:4, S:5/6, 16 Kanun-u Evvel 1926.
- "*Latin Harfleri Hakkında*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:4, S:8/9, 1 Şubat 1927.
- "*Latin Hurufu*", Azeri Türk, Y:1, S:11, 1 Temmuz 1928.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, "*Bolşevizm ve Türkçülük*", Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:3, S:2, 10 Teşrin-i Evvel 1341.

- , “*Azerbaycan’da Sovyet Maarif Siyaseti*”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:2, S:2, 19 Teşrin-i Evvel 1340.
- , “*Umumi Hapisler*”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:2, S:15, 27 Nisan 1341.
- , *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara1991.
- , “*Yeni Türk Alfabeleri Münasebetiyle*”, Azeri Türk, , Y:1, S:18, 15 Ekim 1928.
- “*Mehmet Emin Resulzade*”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:33, S:247, Ankara 1994.
- “*Mehmet Emin Resulzade’nin Hal Tercümesi*”, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Y:40, S:282, Ankara 1991.
- NERİMANOĞLU, Kamil Veli, “*Azerbaycan’da Devlet Dili Siyaseti*”, Türkler_C:18, Ankara 2002.
- ÖZERDİM, Sami, *Yazı Devriminin Öyküsü*, Yeni Gün Haber Ajansı yayınları, İstanbul 1998.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le İhtilal Hatıraları*, Haz. Sebahattin Şimşir, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Azerbaycan Problemi*, Çev. Perihan Mete-Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1995.
- , *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Haz. Yavuz Akpınar vd., Azerbaycan Türk Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1990.
- , “*Harf İnkılabı Muvacehesinde*”, Azeri Türk, Y:1, S:18, 15 Ekim 1928.
- , *Asrımızın Siyavuşu*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1989.
- “*S. S. R’deki Sözler ve İşler*”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:1, S:21, 1 Ağustos 1340.
- “*Sovyet Hayatında Kara Noktalar*”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:3, S:1, 3 Teşrin-i Evvel 1341.
- “*Sovyetler İttihadı Türk Alfabeti*”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y Y:3, S:13, 15 Mayıs 1926.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.
- “*Şarkı Nasıl Kurtaracaklar?*”, Yeni Kafkasya Mecmuası, Y:1, S:4, 15 Teşrin-i Sani 1339.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Türk Yazı Devrimi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1992.
- , *Azerbaycan’da Türk Alfabeti Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991.
- ŞİMŞİR, Sebahattin, *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, IQ Yayınları, İstanbul 2002.

- , *Azerbaycanlıların Türkiye'deki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2000.
- ŞİRİN, Hatice, "*Türklerde Alfabe ve Kimlik*", *Türkler*, C:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, "*Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri*", *Belleten*, C:XVII, Ankara 1953.
- TULUM, Mertol, "*Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine*", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- TÜRKMEN, "*Kabahat Arap Huruflarında mı?*", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:8, 16 Şubat 1926.
- "*Türkoloji Kongresi*", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:6, s.1, 15 Kanun-u Sani 1925.
- "*Türkoloji Kongresi*", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:4, S:6, s.1, 16 Kanun-u Sani 1926.
- "*Türkoloji Kongresi*", *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y:3, S:8, s.10, 16 Şubat 1927.
- ÜLKÜTAŞIR, Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Yeni Gün Haber Ajansı yayınları, İstanbul 1990.
- YANABI, Murat, "*Sovyetlerin 'Halkların Birbirlerine Yakınlaşmaları' Siyasetinin Arkasında Neler Gizlidir?*", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Y:21, S:205, Ankara 1972.
- "*Yeni Harfler Hakkındaki Kanun*", *Azeri Türk*, Y:1, S:20, 15 Kasım 1928.
- "*Yeni Türk Harflerine Ait Bir Cetvel*", *Azeri Türk*, Y:1, S:15, 1 Eylül 1928.
- ZÜLFİKAR, Hamza, "*Arap Harflerinden Yeni Türk Harflerine*", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991.